

2021

Noorse industrialisatie en de arbeidsmarktparticipatie van ongetrouwde vrouwen

De invloed van sectorale indeling 1865-1910

Nathalie Bruil
Bachelor werkstuk
Begeleider: Christiaan van Bochove
8028 woorden
12-06-2021

Inhoudsopgave

Inleiding	3
De Noorse census als bron	5
Landelijke arbeidsmarktparticipatie 1865-1910.....	7
Landelijke sectorale indeling 1865-1910	10
Provinciale arbeidsmarktparticipatie	16
Provinciale sectorale indeling	17
Stijgende arbeidsmarktparticipatie door nieuwe sectoren	21
Conclusie	26
Bibliografie.....	28
Primaire bron.....	28
Literatuur	28

Inleiding

Sinds het eind van de vorige eeuw heeft historisch onderzoek zich steeds vaker gericht op de geschiedenis van vrouwen. Over deze helft van de wereldbevolking is daarvoor nog weinig onderzoek gedaan. Uit nieuwe onderzoeken zijn ontdekkingen naar voren gekomen die veranderen hoe men naar de geschiedenis kijkt.

Het onderzoek naar de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen heeft zich lange tijd gericht op een model waarvan men dacht dat het universeel geldig was. Historici Jane Humphries en Carmen Sarasúa hebben in 2012 een overzicht gegeven van dit model. Men zag een U-vormige relatie tussen de deelname van vrouwen op de arbeidsmarkt en de ontwikkeling van de economie. In samenlevingen waar de economie onderontwikkeld was, werkte iedereen. Vrouwen stopten met werken wanneer er grote economische groei plaats vond, tijdens de industriële revolutie. Werk vond niet langer plaats in het huis, terwijl van vrouwen niet werd verwacht dat zij buitenshuis een inkomen gingen verdienen. Hun deelname op de arbeidsmarkt nam pas weer toe wanneer zij meer onderwijs ontvingen en aan het werk konden in de groeiende dienstensector.¹

Volgens Humphries en Sarasúa zijn nieuwe onderzoeken niet meer te verenigen met deze U-vormige relatie. Vrouwen zijn in Europa altijd aan het werk geweest, zowel binnen- als buitenshuis. Bovendien bleken aanbodfactoren zoals burgerlijke staat en aantal kinderen van veel minder invloed dan gedacht, vrouwen reageerden op de mogelijkheden die er waren. De vraag naar vrouwenarbeid was daarom veel belangrijker voor hun arbeidsmarktparticipatie.² Xuexheng You kwam in 2020 tot dezelfde conclusie in haar onderzoek naar de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen in Engeland en Wales in 1881. Zij onderzocht de impact van zowel vraag- als aanbodfactoren, en ontdekte dat vraag de belangrijkste factor was. In gebieden met industrieën waar veel vraag was naar vrouwelijke werknemers, werkten bijna alle vrouwen. Of vrouwen getrouwd waren en kinderen hadden, was slechts van beperkte invloed op hun participatie.³ Economische ontwikkeling was dus niet de enige factor die van invloed was, het hing ervan af hoeveel plaats er voor vrouwen was binnen die specifieke context.

Dit was niet alleen het geval voor landen die vroeg industrialiseerden, zoals Engeland. Nederland was een land dat een late industrialisatie doorging in de tweede helft van de 19^e

---

¹ Jane Humphries en Carmen Sarasúa, 'Off the Record: Reconstructing Women's Labor Force Participation in the European Past', *Feminist Economics* 18:4 (2012) 39–67.

² Humphries en Sarasúa, 'Off the record'.

³ Xuexheng You, 'Women's Labour Force Participation in Nineteenth-Century England and Wales: Evidence from the 1881 Census Enumerators' Books', *Economic History Review* 73:1 (2020) 106–33.

eeuw. Onderzoek naar de Nederlandse arbeidsmarktparticipatie van vrouwen sloot zich bij het Engelse onderzoek aan. Corine Boter en Pieter Woltjer merkten dat de sectorale indeling van de economie van invloed was op de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen, niet de late industrialisatie op zich. Sectoren zoals de scheepsbouw, de metaalindustrie en de transport groeiden snel in Nederland en boden vooral aan mannen nieuwe baankansen. Vrouwen werkten in Nederland vooral in het huishouden, de schoonmaak en hadden bepaalde functies in het maken van kleding.⁴ De sectorale indeling van Nederland bood aan vrouwen geen nieuwe baankansen, Boter en Woltjer zagen dit als de oorzaak voor de lage arbeidsmarktparticipatie van ongetrouwde vrouwen. Voor getrouwde vrouwen was de oorzaak van hun lage arbeidsmarktparticipatie dat het hen ontmoedigd werd om te werken buiten hun eigen huishouden.⁵ Het onderzoek van Boter en Woltjer heeft zich daarom alleen gericht op ongetrouwde vrouwen.⁶

Een geschikte casus om te ontdekken of een andere sectorale indeling wel zorgde voor een hogere arbeidsmarktparticipatie onder vrouwen is Noorwegen. Noorwegen industrialiseerde net als Nederland pas laat, in de tweede helft van de 19^e eeuw. Van getrouwde vrouwen werd net als in Nederland verwacht dat ze al hun tijd zouden besteden aan het huishouden en de kinderen.⁷ In Noorwegen waren het dus ook vooral ongetrouwde vrouwen die een baan hadden. Genderhistorica Ida Blom zag dat Noorse, ongetrouwde vrouwen financieel onafhankelijker werden tijdens de industrialisatie. Volgens haar waren ongetrouwde vrouwen niet langer afhankelijk van hun vader en broers. Er ontstonden nieuwe mogelijkheden waardoor zij voor zichzelf konden zorgen.⁸ Het grootste verschil tussen de twee landen was de sectorale indeling die ontstond tijdens de industrialisatie. In Noorwegen waren de belangrijkste sectoren de verwerking van hout tot pulp, de textiel- en metaalindustrie en fabricage.⁹ Dit roept de vraag op of deze sectoren wel nieuwe baankansen boden voor ongetrouwde vrouwen in Noorwegen. De vraag die dit essay zal beantwoorden is dan ook: Welke invloed had de

---

⁴ Corinne Boter en Pieter Woltjer, 'The Impact of Sectoral Shifts on Dutch Unmarried Women's Labor Force Participation, 1812-1929', *European Review of Economic History* 24:4 (2020) 783–817.

⁵ Ariadne Schmidt en Elise van Nederveen Meerkerk, 'Reconsidering The "Firstmale-Breadwinner Economy": Women's Labor Force Participation in the Netherlands, 1600–1900', *Feminist Economics* 18:4 (2012) 69–96.

⁶ Boter en Woltjer, 'Sectoral shifts'.

⁷ Ida Blom, 'Changing Gender Identities in an Industrializing Society: The Case of Norway c.1870-c.1914', *Gender & History* 2:2 (1990) 131–147.

⁸ Blom, 'Changing Gender Identities'.

⁹ Christian Venneslan, 'Electrification and industrialisation: An assessment of the industrial breakthrough in Norway', *Scandinavian Economic History Review* 57:2 (2009) 124–155.

sectorale indeling van de Noorse economie op de arbeidsmarktparticipatie van ongetrouwde vrouwen tussen 1865 en 1910?

Deze afbakening in de tijd is om twee redenen gekozen. Ten eerste omdat Noorwegen in deze periode industrialiseerde en ten tweede op basis van het bronnenmateriaal waarmee gewerkt zal worden. Er zal gebruik worden gemaakt van een database die gebaseerd is op Noors census materiaal uit 1865, 1900 en 1910. De database bevat alle persoonsgegevens van inwoners van Noorwegen, waaronder hun geslacht, burgerlijke staat en de baan die zij hadden. Het is daarom mogelijk om een dataset te maken met daarin de banen die ongetrouwde vrouwen in Noorwegen destijds hadden.

Hoofdstuk 1 zal dieper ingaan op het bronmateriaal dat wordt gebruikt. Hoofdstuk 2 kijkt naar de veranderingen van de landelijke arbeidsmarktparticipatie van ongetrouwde vrouwen in Noorwegen. Hierbij wordt de invloed van factoren zoals leeftijd, burgerlijke staat en geslacht meegenomen. Vervolgens zal worden gekeken in welke sectoren deze vrouwen werkzaam waren. Het volgende hoofdstuk kijkt naar de invloed van locatie op de arbeidsmarktparticipatie. Er zal worden gekeken of de opkomende sectoren zich landelijk verspreidden of dat ze regionaal waren. Als laatst wordt bepaald of deze sectoren invloed hebben gehad op de arbeidsmarktparticipatie van ongetrouwde vrouwen.

De Noorse census als bron

Het bronmateriaal voor dit onderzoek bestaat uit een database gebaseerd op Noors censusmateriaal.¹⁰ De bruikbaarheid van de census als bron is een onderwerp dat al lange tijd ter discussie staat onder historici. Edward Higgs en Amanda Wilkinson beoordeelden de Engelse census in 2016 als middel voor onderzoek naar de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen. Zij schreven dat de grootste kritiek op de census de onderbelichting van vrouwenarbeid is. Getrouwde vrouwen verrichtten meestal seizoensgebonden of parttime werk, dit werd vaak door degene die de census afnam niet geregistreerd in de census.¹¹ De Noorse census heeft het voordeel dat de Noren zelf hun gegevens moesten invullen. Dit betekende dat vrouwen zelf konden bepalen welke baan zij opgaven, er kwam geen waardeoordeel van iemand anders aan te pas. Bovendien richt dit onderzoek zich op ongetrouwde vrouwen die vaak een vaste baan hadden. Het probleem van onder registratie van parttime of seizoenswerk is dus

---

¹⁰ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865,1900,1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

¹¹ Edward Higgs en Amanda Wilkinson, 'Women, Occupations and Work in the Victorian Censuses Revisited', *History Workshop Journal* 81:1 (2016) 17–38.

minder relevant.¹²

Het originele bronmateriaal bestaat uit een verzameling van grote vragenformulieren waarop alle Noren in een bepaald jaar hun persoonsgegevens hebben ingevuld. Vanaf 1865 vond er elk decennia een census plaats. Er werd onder andere gevraagd naar naam, geslacht, woonplaats, burgerlijke staat, baan en geboortjaar. Vanaf 1900 werden deze vragenlijsten mechanisch gemaakt.¹³ Dit bronmateriaal is gescand beschikbaar, maar ook in de vorm van een database. Dat maakt het mogelijk om de census als bron te gebruiken. Het census materiaal zelf bestaat namelijk uit honderdduizenden pagina's. Om een compleet beeld van Noorwegen te krijgen is het gebruik van deze database dus essentieel.

De database is ontstaan uit een samenwerking tussen IPUMS, NAPP en NDHC. IPUMS, Integrated Public Use Microdata Series, is een project dat gestart is door de universiteit van Minneapolis. Zij digitaliseren censusmateriaal van landen over de hele wereld. NAPP, North Atlantic Population Project, is hier een onderdeel van. Dit project is gestart in 2001, en richt zich op de census uit landen gelegen rondom de Atlantische Oceaan. Het originele bronmateriaal is in bezit van het NDHC, Norwegian Historical Data Centre.¹⁴

Dit onderzoek zal gebruik maken van de datasets gebaseerd op de censussen uit 1865, 1900 en 1910. Deze zijn volledig getranscribeerd, in tegenstelling tot de census van 1875. Omdat digitaliseren veel tijd kost zijn van dit jaar slechts enkele provincies volledig gedigitaliseerd. De keuze voor de provincies is destijds gemaakt op basis van de behoefte van onderzoekers. Van de overige provincies is een steekproef van slechts 2% van de populatie opgenomen in de database.¹⁵ Omdat dit onderzoek ook naar de invloed van woonplaats op arbeidsmarktparticipatie kijkt, is dit materiaal niet bruikbaar voor dit onderzoek. De jaren 1865, 1900 en 1910 bevatten genoeg gegevens om het onderzoek uit te voeren.

Omdat er gewerkt zal worden met datasets gemaakt op basis van moderne censussen, is de kans kleiner dat er fouten zijn gemaakt tijdens het transcriberen. Vanaf 1900 zijn de vragenlijsten mechanisch gemaakt, NAPP was dus alleen afhankelijk van de leesbaarheid van de ingevulde gegevens. Het 19^e-eeuws handschrift was over het algemeen goed te lezen, dit

---

¹² Marco H. D. van Leeuwen en Richard L. Zijdeman, 'Digital humanities and the history of working women: a cascade', *The History of the Family* 19:4 (2014) 411–425.

¹³ Gunnar Thorvaldsen, 'The Norwegian Historical Data Centre' in: Patricia Kelly Hall red., *Handbook of International Historical Microdata for Population Research* (Minneapolis 2000) 179–206.

¹⁴ Gunnar Thorvaldsen, 'The Norwegian Census: An International and Long-Term Perspective', *The History of the Family* 9:1 (2004) 33–45.

¹⁵ Thorvaldsen, 'The Norwegian Census'.

verbeterde het proces. Bovendien werd er na de digitalisering proefgelezen en gebruikt gemaakt van software om fouten op te sporen. Gunnar Thorvaldsen noemt als voorbeeld het verschijnen van een tienjarige weduwe in de database. Dit soort fouten zijn echter vaak afkomstig uit het oorspronkelijke bronmateriaal, de census is door NAPP namelijk ongecorrigeerd overgenomen.¹⁶

Tijdens het maken van de database heeft het NAPP een aantal keuzes gemaakt. Zo hebben zij de banen die genoteerd zijn in de census gecategoriseerd. Dit kan gezien worden als een aangepaste versie van de HISCO, een wereldwijde classificatie van banen in de 19^e en 20^e eeuw. Daarnaast zijn deze banen ook ondergebracht in sectoren.¹⁷ Deze categorisering is voor dit onderzoek onmisbaar. Van Leeuwen en Zijdeman beargumenteren dat de classificatie van banen ervoor zorgt dat er goede vergelijkingen kunnen worden gemaakt door de tijd heen. Er is immers veel informatie verzameld en makkelijk doorzoekbaar gemaakt door middel van technologie. Bovendien kan er makkelijker op bepaalde eigenschappen gefilterd worden, zoals burgerlijke staat of woonplaats.¹⁸

NAPP heeft het mogelijk gemaakt om de database te importeren naar Excel. Hierbij moet worden bepaald welke variabelen meegenomen worden. In dit onderzoek is gebruik gemaakt van leeftijd, geslacht, provincie, burgerlijke staat, baan en sector. Door middel van draaitabellen zal het mogelijk worden om de invloed van deze factoren op de arbeidsmarktparticipatie van ongetrouwde vrouwen te onderzoeken. Hierbij wordt gekeken naar de gegevens van ongetrouwde vrouwen, maar ook naar die van mannen als vergelijkingsmateriaal. De categorisering van banen in sectoren door NAPP zal van pas komen in dit onderzoek. Hierdoor is het mogelijk om een beeld te krijgen van de sectoren waarin ongetrouwde vrouwen werkzaam waren en of dit is veranderd tussen 1865 en 1910. Als laatste zal worden gekeken of de sectoren die opkwamen tijdens de industrialisatie ook daadwerkelijk een invloed hadden op de arbeidsmarktparticipatie.

Landelijke arbeidsmarktparticipatie 1865-1910

In dit hoofdstuk zal door middel van censusdata gekeken worden naar de arbeidsmarktparticipatie van ongetrouwde vrouwen. Er zal worden bepaald of deze is veranderd tijdens de industrialisatie van Noorwegen. Dit wordt gedaan door de percentages werkzame

---

¹⁶ Thorvaldsen, 'The Norwegian Census'.

¹⁷ Arne Solli en Gunnar Thorvaldsen, 'Norway: From Colonial to Computerized Censuses', *Revista de Demografia Historica* 30:1 (2012) 107–136.

¹⁸ Van Leeuwen en Zijdeman, 'Digital humanities'.

vrouwen uit 1865, 1900 en 1910 met elkaar te vergelijken.

In tabel 1 wordt het percentage ongetrouwde vrouwen en mannen dat een baan had tussen 1865 en 1910 weergegeven. In de NAPP-database is dezelfde aanduiding gebruikt voor vrouwen die werkloos waren als voor vrouwen waarvan de baan onbekend was. Armere gezinnen hadden geen geld om hun ongetrouwde dochters te blijven financieren. En er bestonden nog geen overheidsinstanties om alleenstaande vrouwen te steunen.¹⁹ Dit betekende dat veel ongetrouwde vrouwen wel moesten werken. De berekende arbeidsmarktparticipatie is daarom een minimum. In de tabel wordt gekeken naar de invloed van leeftijd, burgerlijke staat en geslacht. Er is onderscheid gemaakt tussen vrouwen die nooit getrouwd zijn geweest en weduwes. In de onderste drie categorieën zijn de leeftijden tussen de 20 en 60 jaar opgenomen. Wanneer in dit onderzoek geen leeftijdsafbakening wordt genoemd zal hiervoor gekozen zijn. Deze afbakening geeft een compleet genoeg beeld van de invloed die leeftijd had op de arbeidsmarktparticipatie.

Tabel 1: Landelijke arbeidsmarktparticipatie

	Percentage werkzaam		
	1865	1900	1910
Leeftijd 50-60 weduwe	52%	65%	61%
Leeftijd 50-60 nooit getrouwd	58%	74%	74%
Leeftijd 20-30 nooit getrouwd	66%	76%	74%
Nooit getrouwd	66%	76%	76%
Weduwes	58%	71%	67%
Mannen	97%	98%	96%

Bron: IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865,1900,1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

Tabel 1 laat zien dat de arbeidsmarktparticipatie van ongetrouwde vrouwen tussen 1865 en 1910 relatief is toegenomen. Wanneer er wordt gekeken naar absolute aantallen wordt dit beeld versterkt. De groep ongetrouwde vrouwen in Noorwegen is in de onderzoeksperiode harder gegroeid (toename 63,5%) dan vrouwen in het algemeen (toename 46,4%).²⁰ Er vond een snelle bevolkingsgroei plaats en een groter gedeelte van de Noorse vrouwen bleef dus ongetrouwd. De stijgende arbeidsmarktparticipatie is daardoor nog opvallender, zelfs in een groeiende groep zijn de percentages gestegen. Dit doet vermoeden dat er in de periode van industrialisatie

¹⁹ Ida Blom, 'Widows, widowers and the construction of the Norwegian welfare society, c. 1900-1960s', *Scandinavian Journal of History* 29:3-4 (2004) 263-275.

²⁰ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865,1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

nieuwe baankansen zijn bijgekomen voor ongetrouwde vrouwen.

Dit was ook de verwachting op basis van het onderzoek van Ida Blom. Al eerder is genoemd dat ongetrouwde vrouwen tijdens de industrialisatie minder afhankelijk werden van hun vader en broers. In 1863 stonden ongetrouwde vrouwen namelijk niet langer onder toezicht van een mannelijk voogd. Volgens Blom was dit vooral belangrijk voor de onafhankelijkheid van vrouwen uit de middenklasse. Bovendien werd zowel het secundair (1878) als het hoger onderwijs (1884) geopend voor vrouwen. Dit secundaire onderwijs maakte beroepen zoals telefoon- of telegraafbediende mogelijk voor ongetrouwde vrouwen.²¹ Het universitaire onderwijs werd in de beginjaren door slechts enkele vrouwen gevolgd. Hoewel ze in de minderheid zouden blijven was het percentage vrouwelijke studenten wel gestegen naar 17,3% in 1906. Dit waren voornamelijk vrouwen uit de middenklasse, hun vaders waren vaak academici.²² De beroepen die vrouwen konden krijgen met dit onderwijs werden echter pas in 1912 voor ze opengesteld.²³ Vooral de opening van het secundaire onderwijs gaf ongetrouwde vrouwen toegang tot nieuwe banen.

Hoewel de arbeidsmarktparticipatie van zowel weduwes als nooit getrouwde vrouwen steeg, zijn er wel verschillen te zien. Tabel 1 laat zien dat niet leeftijd maar burgerlijke staat de grootste invloed op de arbeidsmarktparticipatie had. Nooit getrouwde vrouwen in de leeftijdscategorie 50-60 jaar hadden een vergelijkbare participatie met nooit getrouwde vrouwen tussen de 20 en 30 jaar. De arbeidsmarktparticipatie van weduwes tussen de 50-60 jaar lag aanmerkelijk lager. Het grootste verschil tussen ongetrouwde vrouwen en weduwes was dat ongetrouwde vrouwen hun hele leven al hadden gewerkt. Van getrouwde vrouwen werd echter verwacht dat zij geen baan hadden, zij moesten zich volledig op de kinderen en het huishouden richten. Wanneer vrouwen weduwe werden, hadden zij daarom vaak geen eigen inkomen.²⁴ Dit was niet altijd op te lossen door opnieuw te trouwen, mannen hertrouwden vaak met vrouwen die nog nooit getrouwd waren geweest. Volgens Blom was het vinden van een baan, na jaren niet buitenshuis gewerkt te hebben niet makkelijk. Bovendien waren niet alle beroepen beschikbaar voor weduwes. Soms konden weduwes het ambacht van hun overleden

---

²¹ Ida Blom, 'Troubled and Secure Gender Identities in a Changing Society: Norway at the End of the Long Nineteenth Century' in: Hilde Danielsen, Kari Jegerstedt, Ragnhild L. Muriaas en Brita Ytre-Arne red., *Gendered Citizenship and the Politics of Representation. Citizenship, Gender and Diversity* (London 2016) 37-60.

²² Aladin Larguèche, 'Gender Identities and Nation-Building in Norway: Men and Women at the University of Christiania (1813-1894)' in: Carla Salvaterra en Berteke Waaldijk red., *Paths to Gender: European Historical perspectives on Women and Men* (Pisa University Press 2010) 127-139.

²³ Blom, 'Troubled and Secure'.

²⁴ Blom, 'Widows, widowers'.

man voortzetten. Maar in de meeste gevallen combineerden weduwes huishoudelijk werk met steun van hun familie.²⁵ Daarom lag hun arbeidsmarktparticipatie lager dan die van nooit getrouwde vrouwen.

De landelijke arbeidsmarktparticipatie van mannen maakte geen grote stijging mee zoals die van vrouwen. Het doet vermoeden dat de industrialisatie voor mannen vooral andere baankansen bracht, terwijl het voor vrouwen ook daadwerkelijk de arbeidsmarktparticipatie liet stijgen. In het volgende hoofdstuk zal gekeken worden naar de sectoren waarin vrouwen werkzaam waren.

Landelijke sectorale indeling 1865-1910

Het vorige hoofdstuk heeft laten zien dat de arbeidsmarktparticipatie van ongetrouwde vrouwen is gestegen. Dit hoofdstuk zal onderzoeken in welke sectoren ongetrouwde vrouwen werkzaam waren en hoe dit is veranderd tussen 1865 en 1910. Omdat Noorwegen in deze periode geïndustrialiseerd is, heeft er een verandering in de sectorale verdeling plaatsgevonden. De industrialisatie zorgde namelijk voor het krimpen van traditionele sectoren en de groei van nieuwe sectoren. De industrialisatie begon pas laat, in 1840, met het importeren van machines uit Groot-Brittannië. Een decennia later begon Noorwegen zelf deze machines te bouwen, deze sector groeide in de jaren 1850 en 1860.²⁶ De periode van 1870 tot 1880 was een periode van stagnatie voor de traditionele hout- en visexport. Nieuwe industrieën zoals de verwerking van hout tot pulp, de textiel- en metaalindustrie groeide juist. Ook de fabricage maakte een grote groei door. Het aantal werknemers in fabrieken is tussen 1886 en 1920 dan ook verdriedubbeld.²⁷ De censusdata zal moeten uitwijzen of deze snelgroeiende sectoren ook aan ongetrouwde vrouwen nieuwe baankansen bood. En of deze sectoren als de oorzaak voor de hogere arbeidsmarktparticipatie kunnen worden gezien.

In grafiek 1 is weergegeven in welke sectoren weduwes, nooit getrouwde vrouwen en mannen werkzaam waren. De ontwikkeling tussen 1865 en 1910 wordt laten zien om de invloed van de industrialisatie op de sectorale indeling te onderzoeken. Vrouwen zonder baan zijn buiten beschouwing gelaten, het gaat om de percentuele verdeling van de werkende ongetrouwde vrouwen over de sectoren. De NAPP-database heeft de banen in de census in 31 sectoren ingedeeld, waaronder de sector werkloos/onbekend. Deze is dus niet meegenomen in

---

²⁵ Blom, 'Widows, widowers'.

²⁶ Venneslan, 'Electrification and industrialisation'.

²⁷ Venneslan, 'Electrification and industrialisation'.

de grafiek. Van de overige 30 sectoren zijn alleen de sectoren waarin de meeste vrouwen werkzaam waren opgenomen in de grafiek.

Tijdens de industrialisatie zijn vrouwen relatief minder in de traditionele landbouw- en huishoud sector gaan werken. De afname van de arbeidsmarktparticipatie van alle groepen in de landbouw is te verklaren door de urbanisatie van Noorwegen. Vanaf 1865 daalde de landbouwbevolking, er kwamen steeds meer mogelijkheden om goedkoop graan te importeren. Noorse boeren stapten over op de minder arbeidsintensieve veehouderij, waardoor grote aantallen Noren een nieuwe baan zochten in de groeiende steden.²⁸

Voornamelijk weduwes werden hierdoor getroffen, wanneer zij een baan hadden was dit namelijk vaak in de landbouw. Door de afname van het aantal banen in de landbouwsector moesten zij op andere plekken een baan vinden. In grafiek 1 is te zien dat zij in toenemende mate in de huishoudelijke sector zijn gaan werken. Weduwes werkten als huishoudster of deden wasgoed voor anderen. Vooral dit laatste bood een baan aan een groeiende groep weduwes. In 1865 deed 23% van de weduwes in deze sector de was, in 1910 was dit gestegen naar 42%.²⁹ De vraag naar huishoudelijke hulp steeg naar mate de bevolking van Noorwegen toenam.³⁰ Omdat nieuwe banen vooral voor nooit getrouwde vrouwen beschikbaar waren namen weduwes de taken in het huishouden over. Nooit getrouwde vrouwen zijn steeds minder in het huishouden gaan werken. De daling in de grafiek tussen 1900 en 1910 lijkt erg plotseling, dit heeft echter te maken met een andere categorisering van banen in de dataset 1900. Wanneer dezelfde categorisering wordt aangehouden als in 1865 en 1910 is er een geleidelijke daling te zien vanaf 1865.

In 1865 waren er ook nog veel ongetrouwde vrouwen werkzaam in het ambacht buitenshuis. Grafiek 1 laat zien dat het percentage nooit getrouwde vrouwen in deze sector afnam. Dit kan echter veroorzaakt zijn doordat de groep groter is geworden. Wanneer de groep werkende nooit getrouwde vrouwen kleiner wordt in 1910 stijgt het percentage namelijk weer. Voor weduwes lag dit anders, de groep werkende weduwes steeg en toch werkte een groter percentage in het ambacht. Dit laat zien dat de daadwerkelijke toename van weduwes die in het ambacht werkte groot was. Wanneer vrouwen werkzaam waren in deze sector was dit in 1865

---

²⁸ Francis Sejersted, 'A theory of economic and technological development in Norway in the nineteenth century', *Scandinavian Economic History Review* 40:1 (1992) 40–75.

²⁹ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865,1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

³⁰ Mónica Miscali, 'What Happened in the North? Servants and Rural Workers in Norway', *Mundo Agrario* 18:39 (2017) 2-8.

voornamelijk als naaister (46%), kleermaakster (27%) of wever (11,7%).³¹ In 1910 was dit veranderd, er werkte toen een groter percentage vrouwen als naaister (70%) en een kleinere groep als kleermaakster (5%) en wever (1,4%).³² De komst van de elektrische naaimachine in Noorwegen in 1890 zorgde er voor dat naaien minder arbeidsintensief werd.³³

Textiel was niet alleen een product dat werd geproduceerd in het thuisambacht, de textielindustrie groeide namelijk al sinds de jaren 1840. Er was een stijgende behoefte aan katoenen kleding, in 1865 was dan ook de helft van de vrouwen in de industrie textielmedewerker.³⁴ In 1910 was dit percentage gedaald omdat er veel nieuwe banen bij waren gekomen in de industriële sector.³⁵ Grafiek 1 laat zien dat het aantal nooit getrouwde vrouwen dat werkzaam was in de industrie is gestegen van 3,3% naar 5,5%. Christian Venneslan wees in zijn onderzoek op het belang van elektriciteit voor de verspreiding van fabrieken. Men was niet langer afhankelijk van de energie van watervallen, industrie werd daarom op meer plekken mogelijk.

Ook de papier- en voedselindustrie werden tijdens de industrialisatie belangrijk.³⁶ De voedselindustrie maakte rond de eeuwwisseling een explosieve groei mee.³⁷ Daarom was in 1910 niet langer de textielindustrie, maar de voedselindustrie de belangrijkste werkgever voor nooit getrouwde vrouwen. Van de ongetrouwde vrouwen die werkzaam waren in de industrie werkte 15,6% in een fabriek voor blikvoeding. Daarna bleef toch textiel de belangrijkste werkgever (14%) en daaropvolgend de papierindustrie (8,2%).³⁸ Vanaf 1860 steeg de productie en export van houtpulp voor de productie van papier. Dit werd veroorzaakt door een stijgende vraag naar papier.³⁹ Vooral Groot-Brittannië was een afnemer van dit product. Noorwegen had een gunstige uitgangspositie, door het gebruik van energie van watervallen was de productie van houtpulp goedkoop. Noorwegen werd een van de grootste pulp exporteurs destijds.⁴⁰

---

³¹ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

³² IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

³³ Venneslan, 'Electrification and industrialisation'.

³⁴ Venneslan, 'Electrification and industrialisation'.

³⁵ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

³⁶ Venneslan, 'Electrification and industrialisation'.

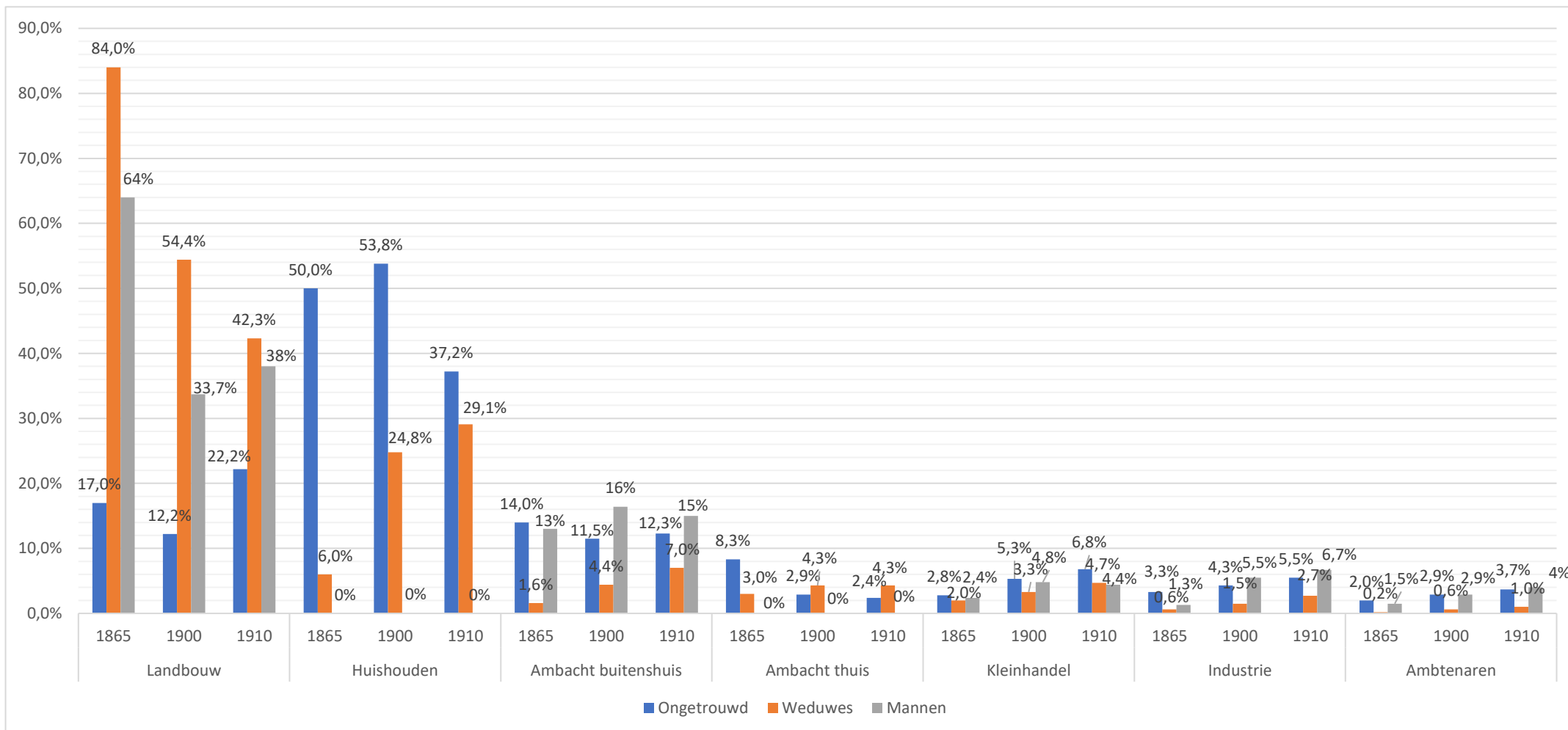
³⁷ Venneslan, 'Electrification and industrialisation'.

³⁸ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

³⁹ Sejersted, 'Economic and technological development'.

⁴⁰ Joonas Järvinen, Jari Ojala, Anders Melander en Juha-Antti Lamberg, 'The Evolution of Pulp and Paper Industries in Finland, Sweden, and Norway, 1800–2005' in: Juha-Antti Lamberg, Jari Ojala, Mirva Peltoniemi en Timo Särkkä red., *The Evolution of Global Paper Industry 1800-2050: A Comparative Analysis* (Dordrecht 2012) 19–47.

Grafiek 1: Percentages nooit getrouwde vrouwen, weduwes en mannen werkzaam

Bron: IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

Ook in de kleinhandel steeg het percentage werkzame ongetrouwde vrouwen. In grafiek 1 is te zien dat in de periode 1865 tot 1910 het percentage nooit getrouwde vrouwen dat werkzaam was in de kleinhandel meer dan verdubbeld is. Dit gold ook voor weduwes. In 1865 werkten vrouwen binnen de kleinhandel vooral als handelaar 54%, verkoopmedewerkster 38% en straatverkoper 7%. In 1910 werkten steeds minder vrouwen als handelaar en nam het aantal verkoopmedewerksters toe, 76,3% van de vrouwen in de kleinhandel had dat beroep.⁴¹ Het aantal winkels groeide snel, vooral in de hoofdstad Oslo. Volgens onderzoek van Larsen en Kieding Banik groeide het aantal vrouwen in deze sector harder dan het aantal mannen. Jonge vrouwen werkten vaak voor hun huwelijk als verkoopmedewerkster. Voor weduwes bood het juist een mogelijkheid om een eigen winkel te beginnen, dit was een geaccepteerde manier voor hen om geld te verdienen.⁴²

In de ambtenarij waren vrouwen in 1865 voornamelijk werkzaam als lerares of gouvernante.⁴³ Na 1860 zijn vrouwen steeds vaker ingezet als lerares in zowel het primaire als secundaire onderwijs. Dit paste binnen de gendernormen destijds, het was immers de taak van de vrouw om de kinderen op te voeden. Bovendien waren vrouwen goedkoper dan mannelijke leraren. In 1880 vormde vrouwelijke leraressen de meerderheid in steden.⁴⁴ Naast lerares waren vrouwen in 1910 werkzaam als telefoon en telegraafbediende. In 1910 had 25% van de nooit getrouwde vrouwen in de ambtenarij deze baan. Weduwes waren niet vaak werkzaam in dit beroep, zij waren in 1910 voornamelijk werkzaam als lerares.⁴⁵

De sectoren kantoorwerk en gezondheidszorg zijn niet verbeeld in de grafiek. Ze hadden namelijk een te klein aandeel in het bieden van banen aan ongetrouwde vrouwen. Toch moeten ze vermeld worden omdat het sectoren zijn die aan het groeien waren. In 1865 deden slechts twee ongetrouwde vrouwen aan kantoorwerk, terwijl in 1910 dit 1,5% van de werkende ongetrouwde vrouwen was geworden (5397 vrouwen). In 1865 werkte slechts 0,5% van de werkende ongetrouwde vrouwen in de gezondheidszorg. In 1910 was dit gestegen naar 1,9%.⁴⁶

De arbeidsmarktparticipatie van mannen is ook opgenomen in de grafiek als

---

⁴¹ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

⁴² Eirinn Larsen en Vibeke Kieding Banik, 'Mixed feelings', *Scandinavian Journal of History* 41:3 (2016) 350–368.

⁴³ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

⁴⁴ Larguèche, 'Nation-Building in Norway'.

⁴⁵ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

⁴⁶ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865,1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

vergelijkingsmateriaal. Hierdoor kan worden bepaald of de groeiende sectoren uitsluitend vrouwen nieuwe kansen boden. In grafiek 1 is te zien dat mannen niet werkzaam waren in de huishoudelijke sector en het ambacht thuis. Toch werkten zij net als nooit getrouwde vrouwen veel in het ambacht buitenshuis. Zij hadden echter wel andere banen binnen deze sector zoals timmerman, schoenmaker of smid.⁴⁷ Ook nam het percentage dat werkzaam was in de industrie toe. In grafiek 1 is te zien dat in 1865 slechts 1,3% van de werkzame mannen in de industrie werkte, in 1910 was dit gestegen naar 7%. Wanneer mannen in deze sector werkten, hadden zij andere banen dan vrouwen. Van de mannen die werkzaam waren in de industrie werkte 20% in de papierindustrie, een groot percentage vergeleken met 7,9% van de vrouwen. Daarna werkten mannen voornamelijk als monteur (11%), machinist (4%) en scheepsbouwer (3%).⁴⁸ Deze beroepen kwamen niet voor bij vrouwen die in de industrie werkten en boden vooral mannen nieuwe kansen tijdens de industrialisatie. Opvallend is dat de blikvoeding industrie, waarin veel vrouwen werkten, geen grote werkgever voor mannen was. Slechts 2% van mannen in de industrie maakte blikvoeding. Ook textiel was een sector die vooral aan vrouwen werk gaf, slechts 2% van de mannen werkte in de textiel tegenover 13,3% van de vrouwen.⁴⁹

Ook in de kleinhandel en ambtenarij waren mannen vaker werkzaam. In de kleinhandel werkten ze ook als handelaar en verkoopmedewerker. Als ambtenaar hadden zij naast leraar ook beroepen als havenmedewerker, politie of douanebeambte. Deze waren niet weggelegd voor vrouwen destijds. Mannen hadden dan weer geen toegang tot een baan als telefoon of telegraaf bediende.⁵⁰

De arbeidsmarktparticipatie van mannen is in deze periode niet gestegen, toch is het percentage mannen in de meeste sectoren toegenomen. Dit is te verklaren door het verdwijnen van banen in de landbouw. Mannen moesten op zoek naar een andere baan en vonden deze in andere sectoren. De arbeidsmarktparticipatie van vrouwen is wel gestegen. Aangezien vrouwen in toenemende mate in nieuwe sectoren zijn gaan werken zou de stijgende arbeidsmarktparticipatie veroorzaakt kunnen zijn door nieuwe baankansen in deze sectoren. Ze waren werkzaam in nieuwe industrieën zoals de papier, voedselwaren en textielindustrie. Maar ongetrouwde vrouwen hadden ook banen zoals telegraafbediende en verkoopmedewerker. In

---

⁴⁷ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865,1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

⁴⁸ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865,1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

⁴⁹ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

⁵⁰ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

het volgende hoofdstuk zal eerst worden onderzocht of de stijgende arbeidsmarktparticipatie een landelijk verschijnsel was, of dat er enkele provincies waren die hierin opvielen. Daarna zal worden gekeken naar de provinciale sectorale indeling, om te ontdekken of de nieuwe sectoren overal in het land nieuwe baankansen boden

Provinciale arbeidsmarktparticipatie

Nu de landelijke arbeidsmarktparticipatie en sectorale indeling zijn onderzocht, zal er gekeken worden naar de invloed van locatie. Noorwegen telde in de 19^e eeuw twintig provincies. Van deze provincies waren er twee die alleen de steden Oslo en Bergen omvatten. Deze provincies zijn dan ook bruikbaar om het verschil tussen stad en platteland te laten zien.

Tabel 2: Arbeidsmarktparticipatie per provincie

	Oslo			Bergen			Overige provincies		
	1865	1900	1910	1865	1900	1910	1865	1900	1910
Nooit getrouwd	72%	76%	80%	74%	80%	82%	66%	76%	74%
Weduwe	50%	65%	62%	38%	62%	62%	59%	73%	68%
Mannen	89%	97%	95%	91%	98%	97%	97%	98%	96%

Bron: IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865,1900,1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

Tabel 2 laat dezelfde stijging in arbeidsmarktparticipatie zien als tabel 1. Opvallend is dat nooit getrouwde vrouwen een bovengemiddelde participatie hadden in steden, dit was al in 1865 het geval. Weduwes daarentegen waren juist beneden gemiddeld werkzaam in Oslo en Bergen. Hoewel de relatieve arbeidsmarktparticipatie van weduwes enorm gestegen is, was dit in absolute aantallen niet het geval. De bevolking van de steden is in deze periode flink gegroeid. Dit werd veroorzaakt door zowel bevolkingsgroei als door urbanisatie. In 1860 woonde 15,6% van de Noren in een stad, in 1910 was dit gestegen naar 29,3%.⁵¹ Tussen 1865 en 1910 is het aantal vrouwen in Oslo toegenomen met 96%. Het aantal weduwes is slechts toegenomen met 12,4%, een kleiner percentage van alle vrouwen in Oslo was dus weduwe.⁵² De grote relatieve stijging van de arbeidsmarktparticipatie betekende dus niet dat weduwes massaal aan het werk konden in Oslo. De groep nooit getrouwde vrouwen is in dezelfde periode juist explosief

⁵¹ Jonas Ljungberg en Lennart Schön, 'Domestic markets and international integration: paths to industrialisation in the Nordic countries', *Scandinavian Economic History Review* 61:2 (2013) 101–121.

⁵² IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865,1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

gestegen met 458%.⁵³ De relatief kleine stijging van de arbeidsmarktparticipatie betekende dus eigenlijk dat er veel nieuwe banen beschikbaar waren gekomen voor deze groep. Steden boden dus vooral aan een grotere groep nooit getrouwde vrouwen een baan.

Hoewel de landelijke arbeidsmarktparticipatie van mannen niet aanzienlijk is veranderd tussen 1865 en 1910, is het percentage dat een baan had in Oslo en Bergen flink gestegen. Om een groter percentage van een grotere groep Noorse mannen een baan te bieden, moeten er veel nieuwe banen bij zijn gekomen in de onderzoeksperiode. Dit betekent dat er in steden zowel voor mannen, als nooit getrouwde vrouwen meer banen ontstonden. In het volgende hoofdstuk zal worden onderzocht of de sectorale indeling in de steden verschilde van de landelijke indeling. Ook zal worden onderzocht in welk provincies de snelst groeiende sectoren aanwezig waren.

Provinciale sectorale indeling

In dit hoofdstuk zal de sectorale indeling in de verschillende provincies worden bekeken. Eerst zal gekeken worden naar de provincies die afweken van het landelijk gemiddelde. In het vorige hoofdstuk was al te zien dat ongetrouwde vrouwen in Oslo en Bergen een bovengemiddelde arbeidsmarktparticipatie hadden. De sectorale indeling van deze steden zal dan ook besproken worden in dit hoofdstuk. Er zal gelet worden op het soort sectoren waarin veel vrouwen werkten in de provincies, en of deze sectoren overeenkwamen met degenen die een snelle groei doormaakte tijdens de industrialisatie. Naast Oslo en Bergen waren er nog enkele andere provincies die afweken van het landelijk gemiddelde. Ook deze zullen worden besproken.

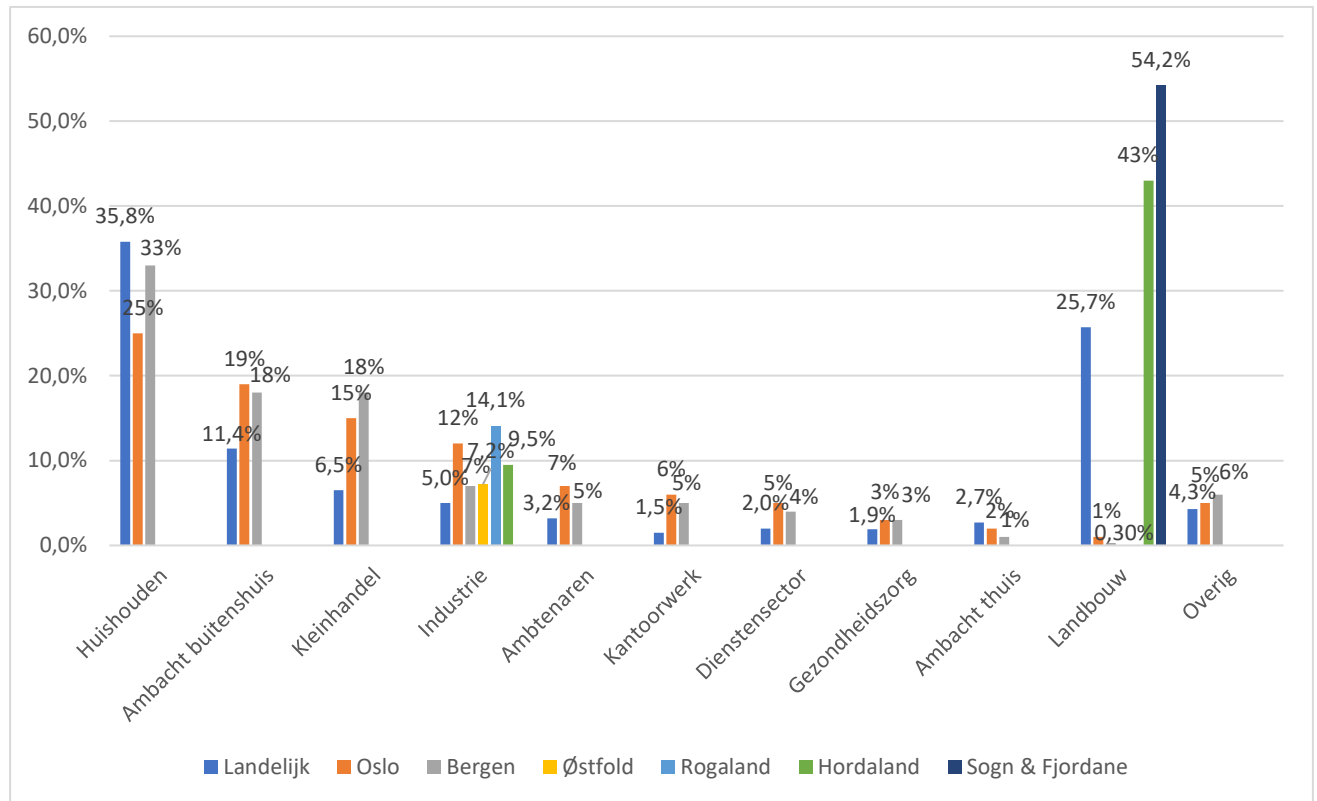
Grafiek 2 bevat zowel Oslo en Bergen als deze andere provincies. Dit waren Østfold, Rogaland, Hordaland en Sogn & Fjordane. Van deze provincies zijn alleen de sectoren opgenomen die afweken van het landelijk gemiddelde. Voor de eerste drie was dit een hoge arbeidsmarktparticipatie van ongetrouwde vrouwen in de industrie, voor Hordaland en Sogn & Fjordane ging het om een groot percentage vrouwen dat werkzaam was in de landbouw. De provincies Oslo en Bergen wijken af van deze provincies in de zin dat deze alleen de stedelijke bevolking omvatten, het omringende platteland hoorde niet bij de provincie. Deze percentages zijn dan ook uitstekend om de sectorale indeling in steden te schetsen. Het landelijke gemiddelde uit grafiek 1 is toegevoegd als vergelijkingsmateriaal. Alle percentages beslaan hier alle ongetrouwde vrouwen, zowel nooit getrouwd als weduwe. De invloed van burgerlijke staat

---

⁵³ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865,1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

op de arbeidsmarktparticipatie is in het vorige hoofdstuk al bepaald. Het gaat in grafiek 2 om de leeftijdscategorieën 20-60 jaar, en omvat alleen de percentages uit 1910. De ontwikkeling tussen 1865 en 1910 is immers in grafiek 1 al geschetst.

Grafiek 2: Sectorale verdeling provincies ongetrouwde vrouwen 1910

Bron: IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

In grafiek 2 is te zien dat de sectorale indeling in Oslo en Bergen afwijkt van de landelijke indeling. In het vorige hoofdstuk was al te zien dat de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen hoger was in steden. Grafiek 2 laat zien dat zij vaker werkzaam waren buiten de traditionele sectoren. Vooral in Oslo waren er minder vrouwen werkzaam in het huishouden, het ambacht thuis en bijna geen in de landbouw. In de andere sectoren boden de steden vrouwen juist vaker een baan. Er was veel ambacht buitenshuis en kleinhandel. De sectoren kantoorwerk, gezondheidszorg en ambtenaren waren vooral in deze steden aan het groeien. Deze waren vooral aanwezig in steden.

De sector industrie valt op in grafiek 2, niet alleen in Oslo en Bergen bood deze sector ongetrouwde vrouwen een baan. Bergen had een kleinere industrie dan Oslo, maar steeg nog steeds boven het landelijk gemiddelde uit. In Oslo bestond de industrie uit het maken van

textiel, schoenen, zeilen, tabak en chocolade.⁵⁴ Opvallend is dat de papier- en voedselindustrie geen groot aandeel hadden in de industrie in Oslo. Ook in Bergen was de textielindustrie nog het grootst.

De nieuwe industrieën waren te vinden in de andere provincies die een hoge arbeidsmarktparticipatie van vrouwen in de industrie hadden. Grafiek 2 laat zien dat in de provincie Rogaland een groter percentage vrouwen werkzaam was in de industrie dan in Oslo en Bergen.⁵⁵ De literatuur laat zien dat hier vis in blik werd geproduceerd.⁵⁶ Van de 14,1% die werkzaam waren in de industrie werkte de grote meerderheid in de blikvoeding industrie. Van alle ongetrouwde werkzame vrouwen in Rogaland werkte 9% in de blikvoeding. Van de weduwes werkte ook 9% in de blikvoeding.⁵⁷ Deze industrie bood kansen aan beide groepen ongetrouwde vrouwen.

In Hordaland werkte 9,5% van de ongetrouwde vrouwen in de industrie, dit ging voornamelijk om de textielindustrie. Meer dan de helft van de nooit getrouwde vrouwen in de industrie werkte in de textielindustrie. Weduwes werkten niet veel in de industrie.⁵⁸

De andere groeiende industrie, papier, was te vinden in Østfold. Hier werkte 7,2% van de vrouwen in de industrie. De census toont aan dat 32% van de vrouwen in de industrie in deze sector werkzaam was.⁵⁹ Dit gold echter voornamelijk voor nooit getrouwde vrouwen, er waren maar weinig weduwes werkzaam in de papierindustrie. Østfold lag in het zuiden van Noorwegen, de industrie was ook te vinden in omliggende provincies. In Buskerud, Vestfold en Telemark bevond deze industrie zich ook. In deze provincies werkte een (onder)gemiddeld percentage ongetrouwde vrouwen in de industrie. Wanneer zij in de industrie werkten was dit wel de papierindustrie. In Buskerud werkte 5,6% van de ongetrouwde vrouwen in de industrie, waarvan 35,5% in de papierindustrie. In Vestfold werkte 3,7% van de ongetrouwde vrouwen in de industrie, waarvan 21,6% in de papierindustrie. In Telemark werkte 2,8% van de ongetrouwde vrouwen in de industrie, waarvan 31,4% in de papierindustrie.⁶⁰ Hoewel de industrie in deze provincies niet groot was, had de papierindustrie dus wel een belangrijk

---

⁵⁴ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1900,1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

⁵⁵ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

⁵⁶ Michael Jones, 'Land-Tenure and Landscape Change in Fishing Communities on the Outer Coast of Central Norway, c. 1880 to the Present', *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 70:1 (1988) 197–204.

⁵⁷ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

⁵⁸ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

⁵⁹ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

⁶⁰ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

aandeel. In andere provincies werkten amper vrouwen in deze industrie.⁶¹ Het was een regionale industrie net als de productie van vis in bik in Rogaland.

Het laatste opvallende percentage in grafiek 2 is het percentage vrouwen dat werkzaam was in de landbouw. In de provincie Sogn & Fjordane was een uitzonderlijk hoog percentage vrouwen werkzaam in de landbouw, namelijk 54%. Dit was het dubbele van het landelijke gemiddelde in 1910. Het was een rurale provincie zonder grote steden.⁶² Ook de provincie Hordaland viel op met 43%.⁶³ Kerstin Potthoff heeft onderzoek gedaan naar boeren in de provincie Sogn & Fjordane. Zij merkt op dat veel vrouwen seizoensgebonden arbeid verrichtten. Zij werkten in de bergen op zomerboerderijen, als melkmeisje.⁶⁴ Hoewel dit beroep volgens Potthoff niet nieuw was, zien we in de census een stijging in het aantal ongetrouwde vrouwen die het uitvoerden. Dit gold voornamelijk voor nooit getrouwde vrouwen. Weduwes voerden andere beroepen binnen de landbouwsector uit.⁶⁵ Deze stijging vond tegelijkertijd plaats met de toenemende zuivelproductie in Noorwegen. Onderzoek van Ola Grytten en Kjell Bjørn Minde naar het dieet van Noren laat zien dat er in de periode van Noorse industrialisatie een groter gedeelte van het Noorse dieet uit zuivel bestond. Tussen 1879 en 1890 was de groei nog klein, van 20% naar 21%. Maar in 1913 was het percentage gestegen naar 35%.⁶⁶ Daarnaast kan ook een betere notatie van seizoensgebonden arbeid in de census van invloed zijn geweest.

---

⁶¹ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

⁶² W.R. Mead, 'Sogn and Fjordane in the Fiord Economy of Western Norway', *Economic Geography* 23:3 (1947)155–166.

⁶³ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

⁶⁴ Kerstin Potthoff, 'Change in mountain summer farming practices: A case study from Stolsheimen, Western Norway', *Norwegian Journal of Geography* 58: 4 (2004) 158–170.

⁶⁵ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

⁶⁶ Ola Honningdal Grytten en Kjell Bjørn Minde, 'The demand for consumer goods in the modernisation of the Norwegian economy, 1850–1920', *Scandinavian Economic History Review* 46: 1 (1998) 42–58.

Stijgende arbeidsmarktparticipatie door nieuwe sectoren

Nu gebleken is dat er ongetrouwde vrouwen werkzaam waren in sectoren die snel groeiden door industrialisatie resteert de vraag of dit ook heeft gezorgd voor een stijging van hun arbeidsmarktparticipatie. Om dit te bepalen zal eerst gekeken worden naar het percentage ongetrouwde vrouwen in deze provincies. Daarna wordt gekeken naar de lokale ontwikkeling van de arbeidsmarktparticipatie. Aan het eind van het hoofdstuk zal de arbeidsmarktparticipatie in deze provincies worden vergeleken met die in provincies die geen opvallende sectorale indeling hadden.

In tabel 3 is het aantal ongetrouwde vrouwen in de provincies Østfold, Rogaland, Hordland en Sogn & Fjordane opgenomen. Deze percentages worden vergeleken met de landelijke percentages. Dit wordt gedaan omdat de grootte van de groep ongetrouwde vrouwen ook van invloed is op het percentage werkzame vrouwen. In tabel drie is te zien dat veel ongetrouwde vrouwen in de groep 20-30 nog gingen trouwen. Het percentage vrouwen dat ongetrouwd bleef was kleiner. Dit was echter wel het percentage dat in de periode 1865 tot 1910 is gestegen. In de oudere leeftijdsgroepen steeg het percentage ongetrouwde vrouwen, dit betekent dat meer vrouwen ongetrouwd bleven. De census laat namelijk zien dat het een stijging van het aantal nooit getrouwde vrouwen betrof, niet een stijging van het aantal weduwes. Het percentage weduwes was in 1910 juist gedaald ten opzichte van 1865.⁶⁷ Dit is te zien in zowel de provinciale als de landelijke ontwikkeling. Toch valt op dat de percentages in Østfold, Rogaland, Hordaland en Sogn & Fjordane afwijken. Østfold had vergeleken met de landelijke percentages een relatief kleinere groep ongetrouwde vrouwen. Dit is een groot contrast met de provincie Rogaland waar de percentages tussen 1865 en 1910 het meest waren gestegen. In de provincie Sogn & Fjordane was al in 1865 een groot percentage van de vrouwen ongetrouwd. Opvallend is de toename onder jonge vrouwen, deze vond in de andere provincies en landelijk gezien niet plaats.

---

⁶⁷ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

Tabel 3: Percentage ongetrouwde vrouwen per leeftijdscategorie

	Østfold		Rogaland		Hordaland		Sogn & Fjordane		Landelijk	
	1865	1910	1865	1910	1865	1910	1865	1910	1865	1910
20-30 jaar	65%	58%	65%	63%	70%	67%	71%	75%	66%	66%
30-40 jaar	28%	27%	28%	35%	30%	33%	31%	38%	28%	33%
40-50 jaar	22%	27%	22%	32%	22%	28%	21%	29%	23%	30%
50-60 jaar	32%	35%	27%	36%	27%	30%	29%	29%	31%	35%

Bron: IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865,1900,1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

Tabel 4: Arbeidsmarktparticipatie ongetrouwde vrouwen in provincies

		Nooit getrouwde vrouwen		Weduwes	
		1865	1910	1865	1910
Papierindustrie	Østfold	63%	69%	56%	63%
	Landelijk	66%	76%	58%	67%
Blikvoeding	Rogaland	62%	78%	57%	69%
Textiel/diensten	Hordaland	74%	81%	66%	71%
Zuivel	Sogn & Fjordane	74%	79%	62%	71%

Bron: IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865,1900,1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

In tabel 4 is de arbeidsmarktparticipatie van ongetrouwde vrouwen in de provincies Rogaland, Hordaland, Østfold en Sogn & Fjordane opgenomen. De landelijke percentages uit tabel 1 zijn opnieuw opgenomen om een vergelijking te vergemakkelijken. De provincies zijn gesorteerd op volgorde van de laagste arbeidsmarktparticipatie naar de hoogste. Zoals we in hoofdstuk 1 al zagen getuigd de landelijke stijging van de arbeidsmarktparticipatie van een daadwerkelijke groei, aangezien de groep ongetrouwde vrouwen ook is gegroeid.

In Rogaland heeft de grootste stijging in arbeidsmarktparticipatie plaatsgevonden. De blikvoeding industrie is daar ontstaan in de hoofdstad Stavanger in 1879.⁶⁸ In 1865 werkten er dus nog geen vrouwen in die industrie. In deze provincie is de vrouwelijke bevolking sneller toegenomen dan de mannelijke bevolking tussen 1865 en 1910. In 1865 was de verhouding tussen vrouwen en mannen 121:113, in 1910 was dit 171:139.⁶⁹ Er waren dus veel minder mannen in Rogaland dan vrouwen. Ida Blom wijst erop dat dit verschijnsel in Noorwegen werd

⁶⁸ Jones, 'Fishing Communities'.

⁶⁹ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

veroorzaakt door de emigratie van jonge Noorse mannen naar de Verenigde Staten. Hierdoor bleef een grotere groep vrouwen ongetrouwd, die volgens haar steeds vaker economische onafhankelijkheid zochten. Voor de industrialisatie moesten vaders en broers voor ongetrouwde vrouwen zorgen. Nu kwamen er volgens Blom nieuwe mogelijkheden voor vrouwen om in hun eigen onderhoud te voorzien.⁷⁰ In Rogaland behoorde de blikvoeding industrie tot die mogelijkheden.

In de provincie Hordaland was de arbeidsmarktparticipatie in 1865 al bovengemiddeld, maar het percentage bleef stijgen. In Hordaland was het aantal vrouwen dat ongetrouwd bleef niet zo hoog als in Rogaland, de man-vrouw verhouding in de provincie was ook niet zo ongelijk. Toch werkten veel van de ongetrouwde vrouwen in deze provincie. De meeste werkten in de dienstensector en zuivelindustrie, daarna kwam de textielindustrie.⁷¹

In Østfold lag de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen veel lager. De man-vrouw verhouding in deze provincie was veel gelijkter dan in Rogaland. Het percentage ongetrouwde vrouwen was dan ook veel lager. De groep was relatief gezien gekrompen tussen 1865 en 1910, van 40% naar 35%.⁷² De arbeidsmarktparticipatie van deze kleinere groep is gestegen, maar bleef onder het landelijk gemiddelde. Omdat de groep kleiner is geworden, was de absolute stijging van het aantal werkende vrouwen minder. Een verschil met de blikindustrie in Rogaland en de textielindustrie in Hordaland is dat de papierindustrie ook mannelijke werknemers had. Landelijk gezien werkte 7% van de mannen in de industrie, in Østfold was dit 13,3%. Van deze 13,3% werkte 38% in de papierindustrie. Terwijl maar 7,2% van de vrouwen in Østfold in de industriesector werkte, waarvan 32% in de papierindustrie.⁷³ Er werkten meer mannen in de industrie dan vrouwen, het was dus geen unieke kans voor vrouwen.

In Sogn & Fjordane lag het percentage ongetrouwde vrouwen het hoogst. In tabel 3 is te zien dat al in 1865 de percentages boven het landelijk gemiddelde lagen. Dit gold voor alle leeftijdscategorieën. Hoewel het aantal ongetrouwde vrouwen tussen de 20 en 30 landelijk niet was gestegen, is die in Sogn & Fjordane wel omhooggegaan. Ook hier speelde de man-vrouw verdeling in de provincie een rol. Er waren in 1865 al minder mannen dan vrouwen, in 1910 is dit verschil groter geworden.⁷⁴ Ook hier kan dit verklaard worden door de emigratie van jonge

---

⁷⁰ Blom, 'Widows, widowers'.

⁷¹ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

⁷² IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

⁷³ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

⁷⁴ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

mannen naar de Verenigde Staten. Dit gebeurde ook veel vanuit West-Noorwegen, waar Sogn & Fjordane zich bevond.⁷⁵ De hoge arbeidsmarktparticipatie werd veroorzaakt door de vraag naar melkmeisjes. De naam van het beroep geeft het al aan. Destijds viel het niet binnen de gendernormen voor mannen om het vee te melken.⁷⁶ Er was dus geen mannelijke concurrentie zoals binnen de papierindustrie. Ook in de provincie More & Romsdal zorgde de zuivelindustrie voor een hogere arbeidsmarktparticipatie onder nooit getrouwde vrouwen. Hier werkte 78% van de nooit getrouwde vrouwen. In Hedmark was hetzelfde te zien.

Tabel 5 bevat zowel de percentages ongetrouwde vrouwen als de arbeidsmarktparticipatie in de overige provincies.

Tabel 5: Arbeidsmarktparticipatie overige provincies

	Nooit getrouwde vrouwen		Weduwes	
	1865	1910	1865	1910
Akerhus	64%	68%	57%	62%
Oppland	60%	73%	59%	71%
Buskerud	65%	73%	55%	67%
Vestfold	63%	73%	52%	65%
Telemark	62%	70%	61%	62%
Aust-Agder	63%	73%	57%	64%
Vest-Agder	61%	76%	63%	77%
Sør-Trøndelag	61%	76%	58%	66%
Nord-Trøndelag	61%	74%	65%	71%
Nordland	77%	73%	62%	70%
Troms	69%	70%	60%	75%
Finnmark	61%	69%	51%	66%
Landelijk	66%	76%	58%	67%

Bron: IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865,1900,1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

In tabel 5 is te zien dat de arbeidsmarktparticipatie van nooit getrouwde vrouwen over het algemeen onder het landelijk gemiddelde lag, in zowel 1865 en 1910. Toch is de arbeidsmarktparticipatie tussen 1865 en 1910 sterk gestegen in deze provincies. Dit lag niet aan het ontstaan van nieuwe sectoren zoals in de provincies in het vorige hoofdstuk. Ongetrouwde

⁷⁵ Olav Tysdal, 'Population figures, gender distribution, patterns of settlement and migration in area of the Karmsund strait and Stavanger in the second half of the nineteenth century', *Cogent Social Sciences* 3:1 (2017) 127-159.

⁷⁶ Blom, 'Widows, widowers'.

vrouwen in deze provincies werkten grotendeels in het huishouden.⁷⁷ Dit kan verklaard worden door de blijvende vraag naar vrouwelijke arbeid in de huishoudelijke sector. In tegenstelling tot de landbouw, waar veel banen verdwenen zijn in de 19^e eeuw, was dit in het huishouden niet het geval. Onderzoek van Sølvi Sogner laat zien dat vrouwenarbeid steeds belangrijker werd in de huishoudelijke dienstensector. In de 19^e eeuw was dit nog de populairste baan bij vrouwen in steden, maar in de 20^e eeuw kozen zij liever voor een baan in de industrie. In de provincies waar de industrie nog niet opkwam bestond dit alternatief niet. Bovendien migreerden ook veel jonge vrouwen naar de stad op zoek naar werk.⁷⁸ Dit zorgde ervoor dat in de rurale provincies genoeg huishoudelijke banen overbleven voor de vrouwen die daar bleven. Hierdoor is ook de arbeidsmarktparticipatie in deze gebieden gestegen. De nieuw ontstane sectoren hebben dus indirect ook in de overige provincies gezorgd voor een hogere arbeidsmarktparticipatie.

Tabel 5 laat ook zien dat weduwes in toenemende mate zijn gaan werken. Opvallend is dat in een deel van de provincies meer weduwes werkzaam waren dan landelijk gezien het geval was. Vooral in Vest-Agder en Hedmark. Dit is te verklaren door het rurale karakter van deze provincies. Weduwes werkten al voor de industrialisatie voornamelijk in de landbouw. In provincies waar deze landbouw bleef bestaan, bleef de landbouw de grootste werkgever voor weduwes. Het ging niet alleen om het behoud van het aantal banen in de landbouw maar om een stijging. In Vest-Agder is de groep weduwes in absolute aantallen nagenoeg gelijk gebleven in Vest-Agder.⁷⁹ De enorme stijging in arbeidsmarktparticipatie betekende dus dat er veel meer weduwes zijn gaan werken. Voor nooit getrouwde vrouwen kwamen meer mogelijkheden vrij, zij werkte hierin naast banen in het huishouden en de landbouw. Weduwes bleven bij de traditionele sectoren waar nu banen overgebleven waren.

In Rogaland, Hordaland en Sogn & Fjordane zorgden de nieuw ontstane industrieën er dus voor dat de arbeidsmarktparticipatie van de grotere groep ongetrouwde vrouwen steeg. Direct door nooit getrouwde vrouwen werk te geven in de industrie, en indirect doordat weduwes nu meer huishoudelijk werk van nooit getrouwde vrouwen overnamen. In Østfold had de papierindustrie meer mannelijke werknemers in dienst dan vrouwen, bovendien waren in deze provincie minder vrouwen ongetrouwd. De papierindustrie had dan ook een kleinere invloed op de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen. In de overige provincies steeg de

---

⁷⁷ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

⁷⁸ Sølvi Sogner, 'The Legal Status of Servants in Norway' in: Antoinette Fauve-Chamoux red., *Domestic Service and the Formation of European Identity: Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th-21st Centuries* (Bern 2004) 175-189.

⁷⁹ IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

arbeidsmarktparticipatie ook, dit kwam door het vrijkomen van banen in de huishoudelijke sector. Op die manier profiteerden ook vrouwen die niet in de nieuwe sectoren werkten indirect van het ontstaan van deze nieuwe banen.

Conclusie

Dit onderzoek heeft geprobeerd om te onderzoeken welke invloed de sectorale indeling van de Noorse economie had op de arbeidsmarktparticipatie van ongetrouwde vrouwen. Dit onderzoek is tot stand gekomen uit het wetenschappelijk debat over de invloed van vraag- en aanbodfactoren op vrouwenarbeid. In Noorwegen is de arbeidsmarktparticipatie van ongetrouwde vrouwen gestegen tussen 1865 en 1910. Zij gingen in toenemende mate werken in nieuwe sectoren die waren ontstaan door de industrialisatie. Ze waren werkzaam in de papier, voedselwaren en textielindustrie. In steden werkten vrouwen ook in de kleinhandel en ambtenarij. Banen zoals telefoon- en telegraafbediende werden vooral uitgevoerd door vrouwen. Er waren echter wel grote provinciale verschillen. Zo waren de papier- en blikvoeding industrie lokale industrieën. Of deze industrieën de arbeidsmarktparticipatie verhoogden, was afhankelijk van het aantal mannen dat werkzaam was in de sector. De papierindustrie bood ook veel mannen een baan waardoor het een kleinere invloed had op de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen. Dit gold niet voor de blikvoeding in Rogaland die alleen door vrouwen werd uitgevoerd. Ook in de traditionele landbouwsector werkten begin 20^e eeuw meer ongetrouwde vrouwen, door de opkomende zuivelindustrie in Noorwegen.

De opkomst van deze industrieën zorgde niet alleen voor een hogere arbeidsmarktparticipatie in de provincies waar deze zich bevonden. Door de migratie van vrouwen naar steden, bleven er in rurale provincies veel traditionele banen over. Hoewel het aantal banen in de landbouw afnam, gold dit niet voor het huishouden. Een toenemende groep weduwes nam banen van nooit getrouwde vrouwen in het huishouden over. Deze nooit getrouwde vrouwen vonden vooral werk in de nieuw ontstane sectoren. De sectorale indeling van Noorwegen heeft dus zowel direct als indirect gezorgd voor een hogere arbeidsmarktparticipatie onder ongetrouwde vrouwen.

Een aantal factoren die beschikbaar zijn in de database zijn niet meegenomen in het onderzoek. Zoals de invloed die klasse had op de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen. Een algemeen beeld van de invloed van klasse op de arbeidsmarktparticipatie is in de literatuur al bekend. Vrouwen uit de arbeidersklasse waren altijd genoodzaakt geweest om te werken om rond te komen, terwijl middenklasse vrouwen vaak gesteund werden door hun vader of broers. Er is echter nog niet onderzocht wat voor soort werk de verschillende klassen in Noorwegen

uitvoerden. De middenklasse had toegang tot hoger onderwijs, dit had de arbeidersklasse niet. Het zou kunnen dat dit invloed had op het soort werk dat ongetrouwde vrouwen uitoefenden. Ook factoren zoals etniciteit of geloof zijn beschikbaar in de database, maar nog niet meegenomen in dit onderzoek. Het is mogelijk dat ongetrouwde, niet-Noorse vrouwen die gemigreerd zijn naar Noorwegen voor werk andere banen uitvoerden dan Noorse vrouwen. Vervolgonderzoek naar deze factoren zou ervoor zorgen dat dit onderzoek een completer beeld vormt.

De conclusie van dit onderzoek sluit zich aan bij de literatuur, de sectorale indeling had inderdaad de grootste invloed op de arbeidsmarktparticipatie van ongetrouwde vrouwen. Dit komt overeen met de conclusie die Corinne boter en Pieter Woltjer trokken in hun onderzoek naar werkende vrouwen in Nederland. De sectorale indeling in Noorwegen verschilde van die van Nederland. In Noorwegen kwamen sectoren op die behoefte hadden aan vrouwelijke werknemers, in Nederland was dit niet het geval.

Deze resultaten benadrukken de invloed die vraagfactoren hadden op de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen in de 19^e een begin 20^e eeuw. Xuesheng You zag dit ook in haar onderzoek naar Engeland in de 19^e eeuw. Ook daar kwamen industrieën op die een grote vraag hadden naar vrouwelijke arbeid. You benadrukt de invloed van deze vraag door te laten zien dat zelfs getrouwde vrouwen aan het werk waren. In dit onderzoek is alleen gekeken naar de arbeidsmarktparticipatie van ongetrouwde vrouwen. Toch roept dit de vraag op of getrouwde vrouwen ook werkzaam waren in de opkomende industrieën in Noorwegen. Vervolgonderzoek zal duidelijk moeten maken of dit verschijnsel alleen in Engeland te waarnemen was, of dat het ook zichtbaar was in Noorwegen. In Noorwegen lijkt dit in eerste instantie niet het geval vanwege het ideaal voor de vrouw om thuis te blijven en voor de kinderen te zorgen. Toch kan het zo zijn dat vraagfactoren een sterkere invloed hadden op de arbeidsmarktparticipatie dan de aanbodfactoren zoals dit ideaal. In dit onderzoek kan de invloed van klasse ook meegenomen worden, aangezien het voor armere gezinnen vaker nodig zal zijn geweest om ook de vrouw buitenshuis geld te laten verdienen. Er kan dan gekeken worden naar de invloed van de nieuwe opkomende sectoren in Noorwegen op de arbeidsmarktparticipatie van getrouwde vrouwen.

Vanwege de kritiek die is geuit op censusmateriaal als bron voor arbeidsmarktparticipatie van getrouwde vrouwen moet ook ander bronmateriaal worden gebruikt. Dit zal materiaal moeten zijn dat parttime en seizoensgebonden arbeid heeft geregistreerd, de census zelf is bruikbaar voor de vaste banen. Als dit onderzoek wordt verricht kan een nog completer beeld gevormd worden over de rol van vrouwen in de geschiedenis.

Bibliografie

Primaire bron

IPUMS en NAPP, 'Database Census Noorwegen, 1865,1900,1910', NAPP, <https://www.nappdata.org/napp/>.

Literatuur

Blom, Ida., 'Troubled and Secure Gender Identities in a Changing Society: Norway at the End of the Long Nineteenth Century' in: Hilde Danielsen, Kari Jegerstedt, Ragnhild L. Muriaas en Brita Ytre-Arne red., *Gendered Citizenship and the Politics of Representation. Citizenship, Gender and Diversity* (London 2016) 37-60.

Blom, Ida., 'Widows, widowers and the construction of the Norwegian welfare society, c. 1900-1960s', *Scandinavian Journal of History* 29:3-4 (2004) 263-75.

Blom, Ida., 'Changing Gender Identities in an Industrializing Society: The Case of Norway c.1870-c.1914', *Gender & History* 2:2 (1990) 131-47.

Boter, Corinne, en Pieter Woltjer, 'The Impact of Sectoral Shifts on Dutch Unmarried Women's Labor Force Participation, 1812-1929', *European Review of Economic History* 24:4 (2020) 783-817.

Grytten, Ola Honningdal, en Kjell Bjørn Minde, 'The demand for consumer goods in the modernisation of the Norwegian economy, 1850-1920', *Scandinavian Economic History Review* 46:1 (1998) 42-58.

Higgs, Edward, en Amanda Wilkinson, 'Women, Occupations and Work in the Victorian Censuses Revisited', *History Workshop Journal* 81:1 (2016) 17-38.

Humphries, Jane, en Carmen Sarasúa, 'Off the Record: Reconstructing Women's Labor Force Participation in the European Past', *Feminist Economics* 18:4 (2012) 39-67.

Järvinen, Joonas, Jari Ojala, Anders Melander, en Juha-Antti Lamberg, 'The Evolution of Pulp and Paper Industries in Finland, Sweden, and Norway, 1800-2005' in: Juha-Antti Lamberg, Jari Ojala, Mirva Peltoniemi, en Timo Särkkä red., *The Evolution of Global Paper Industry 1800-2050: A Comparative Analysis* (Dordrecht 2012) 19-47.

Jones, Michael., 'Land-Tenure and Landscape Change in Fishing Communities on the Outer Coast of Central Norway, c. 1880 to the Present', *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 70:1 (1988)197-204.

Larguèche, Aladin., 'Gender Identities and Nation-Building in Norway: Men and Women at the University of Christiania (1813-1894)' in: Carla Salvaterra en Berteke Waaldijk red., *Paths to Gender: European Historical perspectives on Women and Men* (Pisa University Press 2010) 127-139.

- Larsen, Eirinn, en Vibeke Kieding Banik, 'Mixed feelings', *Scandinavian Journal of History* 41:3 (2016) 350–368.
- Leeuwen, Marco H. D. van, en Richard L. Zijdeman, 'Digital humanities and the history of working women: a cascade', *The History of the Family* 19:4 (2014) 411–425.
- Ljungberg, Jonas, en Lennart Schön, 'Domestic markets and international integration: paths to industrialisation in the Nordic countries', *Scandinavian Economic History Review* 61:2 (2013): 101–121.
- Mead, W. R., 'Sogn and Fjordane in the Fjord Economy of Western Norway', *Economic Geography* 23:3 (1947) 155–166.
- Miscali, Mónica., 'What Happened in the North? Servants and Rural Workers in Norway', *Mundo Agrario* 18:39 (2017) 2-8.
- Potthoff, Kerstin., 'Change in mountain summer farming practices: A case study from Stolsheimen, Western Norway', *Norwegian Journal of Geography* 58:4 (2004) 158–170.
- Schmidt, Ariadne, en Elise van Nederveen Meerkerk, 'Reconsidering The "Firstmale-Breadwinner Economy": Women's Labor Force Participation in the Netherlands, 1600–1900', *Feminist Economics* 18:4 (2012) 69–96.
- Sejersted, Francis., 'A theory of economic and technological development in Norway in the nineteenth century', *Scandinavian Economic History Review* 40:1 (1992) 40–75.
- Sogner, Sølvi., 'The Legal Status of Servants in Norway' in: Antoinette Fauve-Chamoux red., *Domestic Service and the Formation of European Identity: Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th-21st Centuries* (Bern 2004) 175-189.
- Solli, Arne, en Gunnar Thorvaldsen, 'Norway: From Colonial to Computerized Censuses', *Revista de Demografia Historica* 30:1 (2012) 107–36.
- Thorvaldsen, Gunnar., 'The Norwegian Census: An International and Long-Term Perspective', *The History of the Family* 9:1 (2004) 33–45.
- Thorvaldsen, Gunnar., 'The Norwegian Historical Data Centre' in: Patricia Kelly Hall red., *Handbook of International Historical Microdata for Population Research* (Minneapolis 2000) 179–206.
- Tysdal, Olav., 'Population figures, gender distribution, patterns of settlement and migration in area of the Karmsund strait and Stavanger in the second half of the nineteenth century', *Cogent Social Sciences* 3:1 (2017).

Venneslan, Christian., 'Electrification and industrialisation: An assessment of the industrial breakthrough in Norway', *Scandinavian Economic History Review* 57:2 (2009) 124–155.

You, Xuesheng., 'Women's Labour Force Participation in Nineteenth-Century England and Wales: Evidence from the 1881 Census Enumerators' Books', *Economic History Review* 73:1 (2020) 106–133.